

Tanulmány

Molnár Mária

Az allegóriaértelmezés mentális ösvénye

Abstract

The present paper aims to investigate the cognitive processes involved in interpretation of the allegorical poem *Két vitorla* from Conrad Ferdinand Meyer. The analysis presented is at the interface between two disciplines, namely, cognitive poetics and cognitive linguistics. The main finding from this study is that the interpretation of allegorical lyrical texts depends not only on compositionality, but also on literal schemas, especially on text schemas and world schemas.

Keywords: Allegory, cognitive linguistics, cognitive grammar, cognitive poetics

1 Problémafelvetés

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy kognitivistai fogalmi keretben feltérképezzem az allegóriaértelmezés mentális ösvényének alkotóelemeit. Ennek részeként egy lírai műalkotás elemzése keretében tesztelem a langackeri fogalomrendszer egyes részeit mint az allegóriaértelmezés kognitív folyamatának leírásba bevonható eszközöket. Az elemzési kísérlet részeként felhasználom a langackeri kognitív grammatika bizonyos elemeit és kategóriáit (profilírozás, mentális szkennelés, szófaji meghatározások), melyek eredendően nem irodalmi alkotások elemzésére szolgálnak. A langackeri fogalomrendszer irodalmi szövegekre való alkalmazását a kognitív poétika módszertanával összeegyeztethető vállalkozásnak tartom. Bár a langackeri kategóriák ilyen célú felhasználása bővebb indoklást kívánna meg, a dolgozat lehetőségeihez mérten most a kognitív poétikának csupán két tételére hivatkozom módszertani indoklásként. Az egyik a hétköznapi és a szépirodalmi nyelv skalaritása, amely szerint a hétköznapi és az irodalmi nyelv kontinuumot alkot, és ugyanazon sémák érvényesülnek a nyelvhasználatnak ezen a két területén (Stockwell 2002: 1-12). A másik a kognitív poétikában érvényre jutó következő módszertani elv: „Literary analysis may import CL concepts, stretch their meaning if necessary, send them back home and see if they’re still welcomed” (Vandaele & Brône 2009: 8). Azaz a kognitív nyelvészetből átvett fogalmak kognitív poétikai elemzésekben való alkalmazása a fogalmak újraértékelését kezdeményezi, és a következetesség fenntartása mellett igyekszik kiterjeszteni a jelentésüket, nem konvencionális, de ugyanakkor produktív felhasználási módokat mutatva fel ezzel. A dolgozat a langackeri kategóriák irodalmi szövegek vizsgálatába való bevonásával többek között ezen módszertani elvek érvényesítésére törekszik.

Munkahipotézisként az allegóriaértelmezést a mentális konstruálás speciális formájának tekintem, melynek során az olvasó egy mentális ösvényt (mental path)¹ jár be, a konstruálás célja a többszintű értelemképzés. Ebben a mentális konstruálásban részt vevő számos értelem-összetevő (pl. hangzás, stílustulajdonítás, prozódia) közül elsősorban az állandósult és begyakorolt irodalmi sémák (literary schemas²) képezik a vizsgálat tárgyát, melynek alapanyaga Conrad Ferdinand Meyer *Két vitorla* című költeménye. Az elemzés során az allegória retorikai-stilisztikai meghatározására alapozom a vizsgált versben felismerhető trópus allegóriaként való beazonosítását. Eszerint az allegória

olyan beszéd (szöveg), amely mást mond és mást jelent. A görög eredetű elnevezés is a 'másképp beszélni, (a nyilvánosság számára) másképp elmondani' jelentésre utal. [...] Az allegória olyan → trópus, amelyben nem az egyes szavak szintjén érhető tetten bizonyos elcsúsztatás (mint például a metaforában), hanem egy gondolatsor, egy történet, egy leírás (kép) egésze vonatkozik egy másik gondolatsorra, történetre vagy képre. [...] Vagyis [az allegória] azokkal a retorikai alakzatokkal [tart rokonságot], melyek egyfajta előzetesen adott, megfejtendő és megfejtendő gondolat, szöveg, ismeret felől értelmezhetők. Az allegória a kettős szöveg – az elhangzó és az előzetesen adottnak tételezett, rejtett és megfejtendő szöveg – egyfajta hasonlóságán vagy analogikus összefüggésén alapszik [...] (Szathmári 2008: 63-64).

A költemény ilyen értelemben tekinthető 'kettős szövegnek', azaz allegóriának, amely értelmezhető egyfelől a hajózás, másfelől az emberi kapcsolatok felől. A versben szereplő allegória sajátossága továbbá, hogy nem tartalmaz explicit nyelvi utalást a megfejtendő értelemre vonatkozóan. Ezért ezt az allegóriát a quintilianusi felosztást alapul véve nevezhetjük zárt allegóriának, ahol „az allegorikus értelem a megjelenő szövegben explicit módon nincs kifejtve, a szöveg csak önmagát látszik adni” (Szathmári 2008: 66).

*Két vitorla*³

Két könnyű vitorla
 ragyog a tavon;
 lágyan dagadozva
 fut, elsuhanón.

Ha egyik a szélben
 ujjongani kezd,
 a másik is éppen
 úgy érzi meg ezt.

Ez szállni ha vágyik,
 az is kifeszül,
 s ha fárad, a társa
 is elnehezül.

(Fordította: Rónay György)

A vizsgálat elméleti keretét Langacker (2008), Stockwell (2002) és Tolcsvai Nagy (2001, 2003, 2010, 2013) munkái alkotják. A következőkben azokat a kognitív nyelvészeti fogalmakat mutatom be, melyeket az allegóriaértelmezés folyamatának leírásába bevonok. Ezek a fogalmak a következők:

¹ Vö. forrás – ösvény – cél vagy kiindulópont – út – cél séma (Kövecses & Benczes 2010: 135-136, Tolcsvai Nagy 2010: 42).

² Lásd Stockwell (2002).

³ Meyer, Conrad Ferdinand (1882): *Két vitorla*. Ford.: Rónay György. In: *Kétnyelvű remekművek. Conrad Ferdinand Meyer válogatott versei*. Budapest: Franklin-Társulat, 1943, 89.

1. szövegvilág (Textwelt)
2. irodalmi sémák (literary schemas)
3. mentális ösvény (mental path)
4. kompozicionalitás, a komponálás mint művelet (compositionality).

Erre a négy fogalomra épül a vers kognitív nyelvészeti elemzése. Ezek segítségével fogom a lírai versszöveg által létrehozott komplex szövegvilágot és a benne zajló konstruálási folyamatokat szisztematikus kognitív nyelvészeti vizsgálatnak alávetni. Ebben a modellben a szövegvilág mikroszintű vizsgálatát a mentális ösvény és a kompozicionalitás fogalmára, míg a szövegvilág makroszintű rekonstruálását a szövegvilág és az irodalmi sémák fogalmára támaszkodva igyekszem feltérképezni. Fontos leszögezni, hogy a szövegvilág azért önálló vizsgálati szempont, mert segítségével számba vehetők az olyan, irodalmi sémákhoz nem besorolható konceptuális tartalmak, amelyek az értelmezést támogatják. Az egyes jelentésszerkezetek és az azokon végrehajtott kompozicionális műveletek kimutatásával pedig rekonstruálható az olvasó által a szövegfeldolgozás során bejárt mentális ösvény. A szövegvilág és az irodalmi sémák vizsgálatával számba vehetők a konceptuális tudás azon releváns részei, amelyek a mentális ösvény kiépülését támogatják. Emellett a kognitív nyelvészeti szövegelemzést egy kérdőíves vizsgálattal is alátámasztom, amely a szövegvilág kiépülését támogató irodalmi sémák jelenlétének és működésének a feltárására irányul. A következőkben a vizsgálati szempontokként funkcionáló kognitív nyelvészeti fogalmakat definiálom.

1. Mentális ösvény (mental path)

A mentális ösvény (mental path) Langacker (2008) meghatározásában a mentális szkennelés (mental scanning)⁴ mint művelet során bejárt útvonalat jelöli. Mentális ösvényen az elemi történések és interakciók konceptualizálásának, vagyis fogalomként való megragadásának sémáját értjük, egy olyan konceptuális archetípust, mely az energiaátvitelen alapul. Ez az ún. biliárdgolyó-modell:

We think of our world as being populated by discrete physical objects. These objects are capable of moving about through space and making contact with one another. Motion is driven by energy, which some objects draw from internal resources and others receive from the exterior. When motion results in forceful physical contact, energy is transmitted from the mover to the impacted object, which may thereby be set in motion to participate in further interactions (FCG2: 13).

Értelmezésem szerint az allegóriaértelmezés során létrejövő mentális ösvény az online szövegfeldolgozás során a szövegben megjelenő komplex eseményláncolatok mentális szimulációját, megkomponálását jelenti, amely a forrás–ösvény–cél séma alapján történik. Ennek a mentális ösvénynek a kiépülését támogatják a harmadik pontban tárgyalt irodalmi sémák, ezen belül is leginkább a tartalmi sémák.

⁴ Helyzetek, állapotok, tényállások konceptualizálásakor a mentális szkennelés (mental scanning) kétféle módon mehet végbe. Lehet szó összegző/összefoglaló szkennelésről (summary scanning), vagy egy referenciális ponton (reference point) keresztül elinduló szekvenciális mentális szkennelésről. Ezzel kapcsolatban Kövecses & Benczes a következőket jegyzi meg: „Az összefoglaló szkennelés során a dinamikus szituációt egyszeri, kimerevített, statikus képként látjuk, amely mintegy ’összefoglalja’ a teljes cselekvéssorozatot az elejétől a végéig. [...] A szekvenciális szkennelés során egy szituációt dinamikusán értelmezünk, vagyis a szituáció egymás utáni cselekvések sorozataként áll össze” (2010: 230).

2. Szövegvilág⁵

A szövegvilág a kognitív szövegtan megközelítésében egy „nyitott rendszer”, valamint „a szövegalkotás és a szövegmegértés folyamat, amelynek során új észlelések, újonnan aktivizált tudás válhat a szövegvilág részévé” (Tolcsvai Nagy 2001: 125). Skirl⁶ (2009) elmélete a kognitív szövegtanban használt Schwarz-féle szövegvilág-modellnek a figuratív nyelvhasználat terén való alkalmazhatóságára mutat rá. Skirl szerint a szövegvilággal megfelelően modellálható az a konceptuális háttértudás, amelyre a nyelvhasználó összefüggő metaforikus megnyilatkozások és figuratív kifejezéseket tartalmazó szövegek értelmezésekor támaszkodik. Értelmezésben az allegorézis⁷ is, mint a figuratív nyelvhasználat egy módja, egy szövegvilág mentális terében megy végbe, ezért a továbbiakban az allegorikus szövegvilág fogalmát mint munkadefiníciót használok a mentális tereknek azon speciális fajtájára, amelyekben allegorézis zajlik. Ezekben a mentális terekben létrejön az a maximális kidolgozottságú komplex mentális ösvény, amely az allegorikus jelentéstulajdonítást kiváltja. Az allegorikus szövegvilág eltérő konceptuális tartalmakat olvaszt egybe, amelyeknek feltárásához a langackeri kognitív lingvisztika megfelelő támpontot tud nyújtani. A konceptuális szerveződés langackeri rendszerébe⁸ beoltott allegorikus szövegvilág-modell működése a következőképpen írható le: az allegorikus jelentésképzés mentális ösvénye alapszintű domainokhoz⁹ visszanyúlva és komplex konceptualizációk (irodalmi sémák) igénybevételével zajlik, amelyek mind a szövegvilág mentális terében összegződnek. Ebben a mentális térben megy végbe az értelemtulajdonítás, vagyis alakul ki a konzisztens allegorikus értelem. Az allegorikus szövegvilág összetettségét jól érzékelteti, hogy a konceptuális szerveződés különböző szintjeiről származó információkat integrál és hangol össze, célja pedig a lehetséges absztrakt jelentések minél szélesebb spektrumának kinyerése.

A továbbiakban azt mutatom be, hogy az allegorikus jelentésképzés egyes aspektusai hogyan érhetők tetten az olvasói szövegtapasztalásban. Ehhez bevezetem az irodalmi sémák stockwelli fogalmát, amelyet a kompozicionalitás kognitív nyelvészeti újraértelmezésével kiegészítve arra használok fel a tanulmány második fejezetében, hogy elemezsem a szövegvilág és a benne levő mentális ösvény kiépülésének, megkonstruálásának folyamatát. Az elemzés egyes eredményeit ezek után összevetem a kérdőíves vizsgálat eredményeivel, majd következtetéseket vonok le az allegorikus szövegfeldolgozás kognitív nyelvészeti modellálhatóságával kapcsolatban.

⁵ A fogalom Schwarznál szerepel (2000: 40) „Textweltmodell (TWM)” (‘szövegvilágmodell’) néven, és magában foglalja az aktuálisan használatba vett konceptuális tartalmakat és a rajtuk elvégzett műveleteket is, illetve azokat a hosszútávú memóriában tárolt információkat is, amelyek egy szöveg olvasásakor aktiválódnak.

⁶ Ezen a ponton fontos megjegyeznünk, hogy a szövegvilág itt idézett kognitív szövegtani elméletének kidolgozója, Monika Schwarz és Helge Skirl munkássága, valamint Ronald Langacker kognitív grammatikája a kognitív nyelvészet két különböző irányzatát képviselik. Míg Schwarz és Skirl a modularista felfogást követik, Langacker munkái a holista irányzathoz tartoznak. A kognitív elméletek holista-modularista megkülönböztetését módszertani értelemben fenntartható, ontológiai értelemben viszont felülvizsgálendő különbségtételnek tartom (l. Csátár 2000). Ennek kifejtése azonban túlmutat a dolgozat elméleti célkitűzésein és terjedelmi korlátain, ezért jelen tanulmányban a két irányzat eltérései nem kapnak hangsúlyt.

⁷ Allegorézisen jelen tanulmányban az allegorikus jelentésképzés mentális folyamatát értem.

⁸ Langacker (2008) szerint a konceptuális tudás a következőképpen épül fel: (i) alapszintű domainok, (ii) komplex konceptualizációk: frame, ICM, (iii) mentális terek. Ez a hierarchia a konceptuális szerveződés komplexitásának különböző szintjeit tükrözi.

⁹ A domain, más néven fogalmi tartomány Tolcsvai Nagy meghatározásában a következőképp szerepel: „mentális séma, tudáskeret, az egy fogalom köré rendeződő asszociált, aktivált fogalmak köre” (2013: 382).

3. Irodalmi sémák (literary schemas)¹⁰

Stockwell terminológiája szerint az ún. 'schema poetics' a kognitív poétika azon területének megnevezése, amely az irodalmi szövegfeldolgozás során használatba vett sémák fajtáit és szerepét vizsgálja. Ezek a sémák olyan irodalmi tapasztalatokból származó rendszerezett ismereteket tartalmaznak, amelyek alakítják az előzetes olvasói elvárásokat és koordinálják az értelemképzést.

Schemas have also been used to explain bundles of information and features at every level of linguistic organisation, from the meanings perceived in individual words to the readings of entire texts. Literary genres, fictional episodes, imagined characters in narrated situations can all be understood as part of schematised knowledge negotiation. One of the key factors in the appeal of schema theory is that it sees these knowledge structures as dynamic and experientially developing. [...] This view of schema theory in a literary context points to three different fields in which schemas operate: world schemas, text schemas, and language schemas. World schemas cover those schemas considered so far that are to do with content; text schemas represent our expectations of the way that world schemas appear to us in terms of their sequencing and structural organisation; language schemas contain our idea of the appropriate forms of linguistic patterning and style in which we expect a subject to appear (2002: 78-80).

Az allegorikus jelentésképzést támogató irodalmi sémák közül a vizsgált vers esetében a tárgyi világgal kapcsolatos, jórészt közvetlen tapasztalati alapon létrejövő, rendszerezett ismeretek (world schemas) (pl. HAJÓZÁS, UTAZÁS) mellett a műnemmél (líra), a műfajjal (vers) és az allegóriával mint trópussal kapcsolatos szövegsémák (text schemas) is koordinálják a jelentésképzést. Ezek a szépirodalmi ismeretekből álló szövegsémák és nyelvi sémák (text schemas, language schemas) heterogén és egy átlagolvasó esetében vulgarizált irodalomelméleti ismeretek összességét alkotják, egy ezekből összeállított tág és provizórikus értelmezési keretet. Erre az értelmezési keretre támaszkodva keletkezhetnek látens olvasói elvárások például a vers központi témájával kapcsolatban. Ezeket az olvasói elvárásokat vagy megerősítik, vagy megcáfolják a szövegfeldolgozás során beérkező nyelvi információk. A jelenkori átlagolvasó számára már a szövegforma kiindulópontja lehet az értelmezést elindító következtetéssornak.

1. A verses forma a szöveg tördelése alapján szembetűnő.
2. A szöveg ennek megfelelően magán viseli a vers egyik tipikus formai jegyét és potenciálisan a vers tipikusnak ítélt tartalmi jegyeit is magán viselheti, amennyiben hangulatok, érzelmek, a lírai én belső világa képezi a vers tárgyát.
3. A szövegfeldolgozás folyamata során a vers tipikus formai jegyei közül a rím (kereszt-rím: a b a b) is beazonosíthatóvá válik, és ez a formai jegy is támogatja a szöveg besorolását a lírai vers kategóriájába.
4. A második versszak megerősíti a vers tárgyával kapcsolatos látens előfeltevést, amit az olvasó kezdetben csupán a beazonosítható formai jegyekre alapozva tudott megfogalmazni.
5. Ez a beigazolódott előfeltevés a központi témával kapcsolatban a korábban olvasottak visszamenőleges újraértelmezését, egy új, elvontabb értelmezési keretbe történő beillesztését vonja maga után a központi témán (EMBERI KAPCSOLATOK, ÉRZELMEK) belül.

Tehát a tisztán irodalmi ismeretekből összeállított szövegséma ez esetben iránymutató szerepet tölthet be az allegóriaértelmezés során.

A lehetséges szövegsémák és nyelvi sémák számba vétele után térjünk át a szövegfeldolgozás során potenciálisan aktiválódó tartalmi sémákra (world schemas). A kezdeti szakaszban az

¹⁰ Ezen tanulmányban a séma fogalom – a Stockwell (2002) által kidolgozott elméleti keretet követve – általánosságban lefed minden olyan fogalmi szerveződést, ami információkat strukturál, a más elméleti keretekben frame-ként vagy script-ként definiált részeit is a konceptuális tudásnak.

első séma-aktiváló nyelvi egység maga a cím, itt is elsősorban a főnév ('vitorla'). A VITORLA konceptus referenciapontként aktiválhatja a HAJÓ konceptust, amely a kanonikus funkciója miatt maga is a HAJÓZÁS, TENGERI UTAZÁS, SZÁLLÍTÁS fogalmi keretbe ágyazódik bele. A HAJÓZÁS értelmezési keret az első és második versszakban a közvetlenül a hajózással asszociálható kifejezések miatt végig aktív, ezek sorrendben a következők: 'vitorla', 'távon', 'szélben'. A vers vége felé haladva azonban a hajózás fogalomkörébe tartozó kifejezések egyre ritkábban fordulnak elő, így arra következtethetünk, hogy a HAJÓZÁS értelmezési keret aktiváltságának mértéke is fokozatosan csökken. A HAJÓZÁS értelmezési keret fokozatos háttérbe szorítása szignifikáns a figyelemirányítás szempontjából: az elsődleges értelmezési keret lecserélését és továbbiak bevonását támogatja. Ez az értelmezési keret mindenképpen egy magasabb absztrakciós szinten helyezkedik el és vélhetően már korábban is elérhető volt asszociációk láncolatán keresztül, például lexikalizálódott metaforikus jelentéseken keresztül. A vizsgált versben a HAJÓZÁS értelmezési keret több fogalmi metaforához kapcsolódik áttételesen, lexikalizálódott metaforikus kifejezéseken keresztül, melyek megtalálhatóak a magyar nyelvben is, például AZ ÉLET UTAZÁS, A SZERELEM UTAZÁS.

A fenti fogalmi metaforákhoz kapcsolódó, lexikalizálódott metaforikus kifejezésekre néhány példa a magyar nyelvből:

1. AZ ÉLET UTAZÁS

életút, az élete során hosszú utat járt be

2. A SZERELEM UTAZÁS

a kapcsolatuk zátonyra futott, a kapcsolatuk zsákutcába jutott, megfeneklett

Ezek az összefüggő fogalmi metaforák az értelmezés szempontjából lehetséges tartalmi sémaként hasznosulhatnak.

4. Kompozicionalitás

Tolcsvai Nagy (2003) a kompozicionalitás elvének kognitív nyelvészeti újraértelmezésével és kiterjesztésével a magasabb rendű jelentésszerkezetek – mint amilyen egy trópus, például az allegória is – leírásához nyújt kiindulási pontot. Eszerint a magasabb rendű jelentésszerkezetek esetében is meghatározhatók a „komponensszerkezetek” és az ezekből származtatott, különböző komplexitású „kompozitumszerkezetek”.

Ezek a jelentésszerkezetek mint komponensszerkezetek hoznak létre magasabb rendű kompozitumszerkezeteket, és a két vagy több komponensszerkezet és a kompozitumszerkezet együttesen adja sematikusán, dekontextualizáció révén a grammatikai szerkezetet. Langacker valenciaviszonyokkal írja le a grammatikai szerkezeteket, méghozzá a következő viszonyösszetevők alapján: 1) megfelelések: a komponensszerkezetek mint jelentésszerkezetek profilált, kiemelkedő alszerkezetek között átfedések vannak; többszörös megfelelések is lehetnek többszörös szerkezetek között; 2) profilmeghatározottság: egy komponensszerkezet profilja lesz a kompozitumszerkezet profilja (ez elősegíti az elemezhetőséget, a felismerhetőséget); 3) konceptuális (és fonológiai) autonómia vagy függőség: az autonóm komponensszerkezet kidolgozza egy függő komponensszerkezet egy kiemelkedő alszerkezetét a kidolgozási oldal domainában; 4) konstituenca: a sorrend, amelyben a komponensszerkezetek egymásra következve kombinálódnak és előre haladva kidolgozottabb kompozitumszerkezeteket hoznak létre (Tolcsvai Nagy 2003: 176).

A komponensszerkezetek egy maximális kidolgozottságú, magas absztrakciós szinten megképzett kompozitumszerkezetben összegződnek, ami az allegorikus jelentéstulajdonítás kiváltója. Ez a végső kompozitumszerkezet az alulról felfelé és a felülről lefelé történő információfeldolgozás eredménye, vagyis a komponensszerkezeteket irodalmi sémák koordinálják és a szövegvilág mentális terében integrálódnak.

Tolcsvai Nagy kompozicionalitás-fogalmára támaszkodva abból indulok ki, hogy az allegóriaértelmezés egy mentális ösvény (mental path) bejárása során végrehajtott komponálási

folyamat. Ezen ösvény bejárása közben elkülöníthetünk jelentésszerkezeteket és jelentésszerkezeteken végrehajtott műveleteket. A jelentésszerkezetek, melyek konceptuális tartalmakat rendeznek el, a mentális ösvény útján dinamikusan kiépülő egységek. Ezek a jelentésszerkezetek a konceptualizáció termékei és a szövegvilágon belül a konstruálás során flexibilisek, átrendezhetőek, tovább bővíthetők és összeilleszthetők. A következő részben a vers szövegvilágában zajló komponálási folyamatot veszem nagyjító alá.

2 Komponálás az allegorikus szövegvilágban

A következőkben az allegorikus szövegvilágban végbemenő komponálási folyamat részleges rekonstruálására teszek kísérletet. Az elemzés során abból indulok ki, hogy a vers minden tagmondata egy-egy elemi történést, jelenetet reprezentál mentálisan, vagyis a vers ún. figyelmi jelenetekre oszlik. Közös figyelmi jeleneten Tátrai (2011) definícióját követve azt az interszubjektív tevékenységet értem, amelynek célja a másik figyelmének ráirányítása a világ dolgaira, eseményeire. Értelmezésem szerint az allegorikus szövegvilágban a mentális ösvény kiépülése a figyelemirányítás szempontjából tekinthető a lírai én és az olvasó közös figyelmi jeleneteinek. Ezek mindegyikének központjában egy-egy elemi történést áll, amelyre a lírai én irányítja az olvasó figyelmét. Ezekben a figyelmi jelenetekben a „figyelem prototipikusan dologként konceptualizált és alapbeállításban főnévvel kifejezett eseményrésztvevőre összpontosít” (Tolcsvai Nagy 2013: 308). A vizsgálatot az egyes figyelmi jelenetekben belüli fókuszálásra és az egymásba ágyazódó profilírozási folyamatokra szűkítem. Meghatározom az elemi jelenet profiljában álló dolgot vagy relációt, majd a profil változását nyomon követem a következő figyelmi jelenetben. A fókuszálás konceptuális tartalmak kiválasztását és alak-háttér felosztás szerinti elrendezését jelenti. A profilírozás (Langacker 2008) folyamata során pedig a nyelvi kifejezés bizonyos behatárolt mennyiségű konceptuális tudást aktivál, ez az aktivált domainok mátrixában minden domain maximális hatókörét jelenti (onstage region). Ennek a domainmátrixnak az a része, amelyre a figyelem irányul, annak közvetlen hatókörével együtt, a profil (profile). A profil alapvetően mindig dologként vagy relációként körvonalazódik. Trajektoron (trajector) az elsődleges fokális prominenciával rendelkező résztvevőt értjük, a landmark (landmark) pedig a másodlagos fokális prominenciával rendelkező résztvevő. Ezek fényében a vers allegorikus szövegvilágában zajló komponálási folyamatok a következőképp írhatók le.

Az első versszak két tagmondatból áll, két elemi történést bomlik. Az első tagmondatban szereplő „vitorla” kifejezés képes metonimikusan mentális hozzáférést biztosítani a HAJÓ domainhoz. Vagyis a figyelem fókuszába egy tárgyként konceptualizált dolog, egy vitorla mint jól körülhatárolható entitás kerül. A vitorla trajektorként funkcionál, elsődleges fokális prominenciával rendelkezik a landmarkként beazonosítható tóhoz viszonyítva („távon”). Tehát az alak-háttér elrendeződést követve az első versszak első tagmondatában az alak két vitorla, a háttér pedig egy tó. Az első tagmondat elemi történéseinek profiljában két tárgyként konceptualizált entitás relációja, statikus viszonya áll: a hajó(k) és a tó atemporális relációja. Az atemporális relációt a –On superessivus-i esetrag alapozza meg. A langackeri szófajrendszerben a prepozíciók tipikusan atemporális relációk megjelenítői, a magyar nyelv esetében ezt a funkciót tipikusan az esetragok töltik be. A versszak első felében a „ragyog” ige jelentésszerkezeténél fogva nem tudja megváltoztatni az elemi történést profilját. Bár a „ragyog” ige rendelkezik temporális dimenzióval, időbeli kiterjedése azonban nehezen körülhatárolható, nem interakciót és nem is energiaátvitelt jelöl, amelyek a konceptuális grammatika ige-

fogalmának központi vonásai. Ezek a jellemzők nem jelennek meg a „ragyogni” ige jelentésmátrixában, így az első figyelmi jelenet profiljában továbbra is egy atemporális reláció marad.

A második tagmondat a felszínen egy hiányos mondatszerkezet. A tagmondat alanya az előző tagmondatban megjelenő „hajó”. A figyelem fókuszába az ige („fut”) által jelölt mozgás, egy temporális reláció kerül. A „dagadozva” és „elsuhanón” igenevek a „fut” adverbiumaiként a figyelemirányítás szempontjából lényegesek. E két igenév által a „fut” mint cselekvés, történés elsődleges fokális prominenciához jut, vagyis a trajektor szerepét tölti be. A landmark azonban ebben a figyelmi jelenetben pusztán a langackeri fogalomrendszert szem előtt tartva nehezen körülhatárolható. A landmark a „dagadozva” és „elsuhanón” adverbiumok esetében az a viszonyítási pont vagy viszonyítási alap lesz, amellyel összevetve a futást mint cselekvést minősíteni lehet. Ha skaláris jelentésű melléknevek és az ezekből képzett melléknévi igenevek vesznek részt jelzős vagy határozós szerkezetben, akkor a landmark az a skála, amelyhez viszonyítva minősítünk, ennek beazonosítása lényegesen egyszerűbb, mint az előbbi igenevek landmarkjának megragadása. Amennyiben a langackeri kognitív grammatika jelentésalapú szófaji meghatározásait követjük, akkor mind a skaláris melléknevet tartalmazó jelzős szerkezet, mind a határozói igenevet tartalmazó szerkezet profiljának a relációt tekintjük, különbség csak a kétfajta szerkezet landmarkjának meghatározásakor jelentkezik. A figyelmi jelenet középpontjában tehát a „fut” mint trajektor és a futás milyenségét minősítő landmark atemporális viszonya áll.

A második versszak mindkét tagmondatának profiljában egy temporális dimenzióval rendelkező interakció áll („ujjongani kezd”, „érzi meg”). Az „egyik” illetve „másik” kontextuális jelölő visszautal az előző elemi jelenet résztvevőire, a hajó(k)ra. A visszautaló névmások mentális lehorgonyzását (grounding¹¹) több dolog nehezíti meg. Az „ujjongani” és „érzi meg” kifejezések jelentése inkompatibilisnek tűnik a korábban megállapított alany jelentésmátrixával. Az „ujjongani” és az „érzi meg” a versben szereplő „vitorla” kifejezés jelentésmátrixának újrastrukturálását, egy metaforikus műveletet indikál. Mindkét ige jelentésszerkezetében egy ember a cselekvés végajtója. Emiatt a „vitorla” csak egy metaforikus művelet, a perszónifikáció végrehajtása után illeszthető be az igék jelentésszerkezetébe, vagyis a metaforikus projekció végrehajtásakor szükségszerűen egy újabb domain (EMBER) aktiválódik. Tehát a második versszak profiljában egy elemi történés, két perszónifikált entitás interakciója áll, vagyis a figyelmi jelenet résztvevőinek aktivitása megnő.

Az utolsó versszakban az igék gyakorisága azt jelzi, hogy ebben a figyelmi jelenetben megnő az interakciók száma. Az első tagmondatban az „ez” illetve „az” kontextuális jelölők elsődleges funkciója a visszautalás és ez által a szövegkohézió megteremtése. A kontextuális jelölők lehorgonyzása azonban a szövegfeldolgozásnak ebben a fázisában már több eltérő értelmi szinten is megtörténhet. A „vágyik” és „fárad” által jelölt tevékenységek a perszónifikáció művelete során aktivált EMBER domainba illeszkednek, tehát a két ige jelentésszerkezetében az ágensi szerepet egy ember vagy perszónifikált entitás („vitorla”) töltheti csak be. A „kifeszül” és „elnehezül” igék jelentésszerkezetébe könnyen beilleszthető ágensi szerepben a „vitorla” mint megszemélyesített entitás, de ugyanígy emberek is. Az igék (sorrendben: „vágyik”, „kifeszül”, „fárad”, „elnehezül”) úgy oszlanak el a két tagmondatban, hogy mindkét értelmezési lehetőséget fenntartják és mindkét értelmi szinten konzisztens olvasathoz vezetnek. A második tagmondatban szereplő „társa” kifejezés képes megemelni AZ EMBERI/TÁRSAS KAPCSOLATOK, ÉRZELMI KAPCSOLATOK, SZERELEM, HÁZASSÁG domainok aktiváltsági

¹¹ A mentális lehorgonyzás a langackeri kognitív grammatikában azt a szemantikai funkciót jelöli, melynek feladata egy nominális szerkezet vagy befejezett tagmondat profiljában álló entitás vagy folyamat rögzítése, azaz lehorgonyzása. Vö. FCG1: 549.

szintjét. Ezek a domainok az EMBER jelentésmátrixának részei, akár már az „ujjongani”, vagy akár a még korábban előforduló „fut” jelentésmátrixának a szövegvilágba való beépülésekor aktiválódhattak, bár a „fut” esetében a metaforikus jelentés erősen lexikalizálódott. Aktiváltságuk mértéke az őket támogató nyelvi kifejezések megjelenésével nő (sorrendben: „ujjongani”, „érzi meg”, „vágyik”, „fárad”, „társa”, „elnehezül”). Az utolsó versszak profiljában tehát egy elemi történés áll, mégpedig egy olyan interakció, amely egy érzelmi kapcsolat két tagja között megy végbe.

Összefoglalva a langackeri kategóriák alapján végrehajtott elemzés eredményeit, a komponálási folyamat a profilírozást tekintve a következőképpen zajlik: az első versszak elemi jelenetének profiljában a trajektor (a két vitorla) és a landmark (tó) közötti atemporális reláció áll. A második versszak figyelmi jelenetének profiljában már egy temporális dimenzióval rendelkező interakció áll. A figyelmi jelenet résztvevőinek aktivitása megnő, valamint az itt előforduló igék jelentésszerkezetüknél fogva elvezetnek a megszemélyesítés műveletéhez. A harmadik versszakban a figyelmi jelenet profiljában változatlanul két különálló entitás dinamikus interakciója áll, a figyelmi jelenet kiépülésében résztvevő igék pedig jelentésszerkezetüknél fogva elősegítik az emberi kapcsolatok terén való értelmezést.

A fejezet végén, az eredmények összegzésekor fontosnak tartom megjegyezni, hogy a langackeri kategóriák alapján a vers profilírozási és komponálási folyamatait illetően többfajta konzisztens elemzés is levezethető. Ennek példaként megemlíteném az első versszak második tagmondatának figyelmi jelenetét, ahol a figyelem profiljában álló entitás többféleképpen meghatározható, ennek függvényében pedig módosul a versben kirajzolódó történések dinamizálódásának üteme. Az első versszak második tagmondatának profiljában nem csak a futás és a futás milyensége közötti atemporális reláció állhat, hanem a futás és annak résztvevői közötti dinamikus, temporális reláció is. Amennyiben a „fut” mint dinamikus folyamat áll ennek a figyelmi jelenetnek profiljában, akkor a vers figyelmi jeleneteinek történései ettől a ponttól egyre növekvő intenzitással dinamizálódnak, és így a vers egy állóképből kiindulva lassan mozdul el az egyre dinamikusabb mozgás felé¹².

3 Allegorikus szövegfeldolgozás egy empirikus vizsgálat tükrében

A következőkben egy 2017-ben elvégzett kérdőíves vizsgálat eredményeit ismertetem, amelynek célja, hogy az allegorikus jelentésképzés folyamatával kapcsolatos előfeltevéseimet a jelenkori átlagolvasók egy csoportjának értelmezési eredményeit alapul véve felülvizsgáljam. A csoport 19 és 28 év közötti magyar anyanyelvű olvasókból állt (48 fős minta), akik előképzettségüket tekintve gimnáziumi és szakközépiskolai előtanulmányokkal és érettségivel rendelkeznek, jelenleg pedig a bölcsészkaron folytatnak egyetemi tanulmányokat. A vers kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy ne olyan versre essen a választás, amellyel a megkérdezettek középfokú tanulmányaik során nagy valószínűséggel találkoztak, így emlékezhetnek rá, hogy ezek a versek az allegória „iskolapédái”.

A vizsgálat célja az volt, hogy felmérjem,

1. mennyire korrelálnak az általam felsorolt lehetséges allegorikus olvasatok a jelenkori átlagolvasó által preferált olvasatokkal, azaz a prominens olvasatokkal, és milyen össze-

¹² Köszönöm Dr. Kocsány Piroskának a profilmeghatározás problémájához fűzött értékes megjegyzését, amellyel rámutatott erre a langackeri fogalomrendszer megtartásával is érvényes alternatív elemzési útvonalra.

függés áll fenn a keretadó műfaj, a „vers” tartalmi sémái, illetve az allegorikus versszöveg prominens olvasata között,

2. az allegorikus szövegfeldolgozás mely szakaszában válik dominánssá az átvitt értelem és mennyire követhető nyomon az allegorikus váltás az olvasói szövegtapasztalásban,
3. milyen szerephez jutnak az adott vers allegorikus értelmének kialakításában az irodalmi sémák különböző fajtái.

Az eredmények alapján következtetéseket fogalmazok meg az allegóriaértelmezés kognitív nyelvészeti modellálhatóságával kapcsolatban. Az irodalmi sémákkal kapcsolatos megfigyelések az allegóriaértelmezés kognitív nyelvészeti modelljének makroszintjét készítik elő, míg az allegorikus szövegfeldolgozás szakaszainak feltárása a modell mikroszintjének előkészítését szolgálja. A továbbiakban ismertetem az empirikus vizsgálatban felhasznált kérdőív feladatait, az egyes feladatok célját, a feladattal kapcsolatos feltevéseimet és a kiértékelés eredményeit. A Függelék táblázatait tartalmazzák az egyes feladatokhoz beérkezett adatok összesítését.

1. Írjon le legalább 7 szót, ami a VERS szó kapcsán eszébe jut! (Példa: HÁZ – ajtó, tető, szoba, stb.)

Az első feladat célja a VERS szó asszociációs környezetének feltárása, illetve annak feltárása, hogy a verses allegória milyen tartalmi sémákat hoz működésbe. Az asszociációs környezet feltárásával körvonalazható, hogy milyen területekről származnak azon rendszerezett ismeretek, amelyek a versszövegek feldolgozásában részt vehetnek és potenciálisan alakíthatják a témával kapcsolatos előzetes olvasói elvárásokat. Az asszociációk útján előhívott szavak nem adnak ugyan átfogó képet a versolvasás és értelmezés során használatba vett irodalmi sémákról, viszont képesek megvilágítani a konceptuális tudás azon releváns területeit, amelyekből az allegóriaértelmezés során felhasznált irodalmi sémák összeállnak.

Mivel az allegorikus szövegek jellemzője a hiányos (vagy zárt allegóriák esetében szinte teljes egészében hiányzó) nyelvi utalás az absztrakt értelemre, így a tartalmi sémák az allegorikus szövegértelmezésben várhatóan kiemelt szerephez jutnak. A vizsgált allegória egy versbe ágyazódó zárt allegória. A vizsgált vers értelmezését támogató tartalmi sémák és a versértelmezést általánosságban támogató tartalmi sémák metszetét azon sémák fogják képezni, amelyek az olvasói tapasztalatok alapján a verses allegóriák értelmezésekor legjobban hasznosíthatók. Vagyis a vers tartalmi sémáinak a prominens olvasatokkal való összevetésével kideríthető, hogy hogyan hasznosultak a verssel mint műfajjal kapcsolatos tartalmi sémák egy zárt allegória értelmezésekor. Elsőként várhatóan a verssel kapcsolatos előzetes tudás aktiválódik, mindjárt a verses forma beazonosításakor. Egy trópus, jelen esetben az allegória beazonosításához komplex sémák felismerése szükséges, ez azonban a szövegfeldolgozás egy későbbi szakaszában következik be. Az ekkor aktiválódó tartalmi sémák már a vers tartalmi sémáival kombinálódnak és az értelmezést támogató tartalmi sémák köre a verses allegóriák tipikus témáiból összeállított tartalmi sémákra szűkül. Az első és a harmadik feladat eredményei együtt számot adnak arról, hogy a vers mint műfaj tartalmi sémái közül melyek használhatók a verses allegória értelmezése során.

Az 1. táblázat a válaszadók által megadott összes asszociált szót és előfordulásaik számát tartalmazza. A válaszok három fő csoportba sorolhatók: lexikális és műfaji ismeretek, az iskola (az irodalomoktatás intézményi kerete) és az olvasóra gyakorolt hatás. Ezek összegzését és csoportosítását a 2. táblázat tartalmazza. A VERS szóval asszociált 169 szó közül 122 hozható kapcsolatba a válaszadók verssel kapcsolatos lexikális és műfaji ismereteivel, illetve gyakori témákkal, motívumokkal, tartalmi elemekkel. A VERS szóval leggyakrabban asszo-

ciált formai/szerkezeti/nyelvi jegy a 'rím(ek)', ezt a válaszadók 7,6 %-a nevezte meg. A tartalmi elemek közül az 'érzés/érzelem/ézelmek' szavak a válaszadók 2,4 %-ánál szerepeltek. A Nevek, címek, irodalmi terminusok csoportból a 'költő' szót metonimikus kapcsolódás révén a válaszadók 5,7 %-a asszociálja a verssel. A lexikális és műfaji ismeretek csoportból az előfordulások 24,5 %-a vers formájával, szerkezetével, nyelvezetével kapcsolatos, ugyanakkor közel hasonló arányban (24,2 %) szerepelnek benne gyakori motívumokat és tartalmi elemeket tartalmazó szavak is. Bár az irodalomelméleti meghatározások gyakran inkább formai, mint tartalmi jegyekre alapozva definiálják a verset, mégis a jelenkori átlagolvasó az eredmények alapján formai jegyek mellett gyakori tartalmi elemeket is számba vesz, amikor kialakítja egy vers témájával kapcsolatos előzetes olvasói elvárásait. Vagyis az allegorikus versszöveg értelmezésének egy korai szakaszában, feltételezhetően már a verses forma beazonosításánál aktiválódnak olyan versolvasási tapasztalatokból származó tartalmi sémák, amelyek a későbbiekben az allegorikus értelem megtalálását is támogatni tudják (pl. a gyakori témák, tartalmi motívumok csoportból: barátság, szerelem, szeretet). Ahogyan a 2. táblázat eredményeiből kiolvasható, a „Gyakori témák, motívumok, tartalmi elemek” oszlopban felsorolt 41 lexikai elem közül 20 érzelmek és emberi kapcsolatok megnevezése. Az egyéb motívumok oszlopban szereplő tartalmi elemek nagyrészt tájleíró versek gyakori motívumait tartalmazzák (pl. égbolt, mező, nap). Az eredmények alapján arra következtethetünk, hogy a vers műfajával kapcsolatos azon tudás, amelyből a keretadó műfaj, a vers irodalmi sémái származtathatóak, jelentős részben tartalmaz tipikus tartalmi elemekkel kapcsolatos tudást is. Ez a vizsgálat szempontjából azért lényeges, mert rávilágít arra, hogy az allegorikus versszöveg olvasása során végrehajtott jelentésképzést tartalmi szempontból is erősen a keretadó műfaj, a vers tartalmi sémái alapozzák meg. A VERS szóval asszociált jellegzetes témák és motívumok az allegorikus jelentésképzés során tartalmi támpontokként hasznosulnak, ezzel pedig segítenek kijelölni az elvont értelem keresésének irányát.

A második feladat a vers teljes szövegének végigolvasása, ezután a harmadik feladat a prominens allegorikus olvasatra irányul.

**2. Olvassa el a következő költeményt, majd válaszoljon a kérdésekre:
 Conrad Ferdinand Meyer: *Két vitorla***

3. Értékelje 1-5-ig, hogy miről szól inkább ez a vers? Karikázza be a megfelelő értéket!

5 - teljesen mértékben egyetértek 4 - többnyire egyetértek 3 - nem tudom eldönteni
 2 - kevésbé értek egyet 1 - egyáltalán nem értek vele egyet

A. a hajózás	1 – 2 – 3 – 4 – 5
B. a tavasz	1 – 2 – 3 – 4 – 5
C. a barátság	1 – 2 – 3 – 4 – 5
D. a társaság	1 – 2 – 3 – 4 – 5
E. a szerelem	1 – 2 – 3 – 4 – 5
F. a segítőkészség	1 – 2 – 3 – 4 – 5

Erről a témáról szól leginkább:

A harmadik feladat (3. táblázat) célja a prominens allegorikus olvasat körülhatárolása, illetve a lehetséges prominens olvasatok rangsorolása volt. A feladattal kapcsolatos előfeltevés a következő: a prominens olvasat meghatározásakor a válaszadók a vers tartalmi sémáival összefüggésbe hozható olvasatokat fogják preferálni (pl. társas kapcsolatok), a vers konkrét értelmét („a hajózás”) pedig a háttérbe szorítják.

A feladat megoldásakor a válaszadók 50%-a egyetértett abban, hogy a „tavasz” a legkevésbé elfogadható allegorikus olvasata a versnek. 33% szerint a szó szerinti olvasat, a „hajózás” sem az a téma, amelyről leginkább szól a vers. Azon kérdőívek száma, amelyeken a „hajózás” válaszlehetőség 1, 2 vagy 3 besorolást, tehát kevésbé prominens olvasat besorolást kapott 31, ami az összes beérkezett kérdőív 64,6 %-a. Vagyis a válaszadók több mint fele dönt úgy az értelmezés során, hogy a szó szerinti jelentést háttérbe szorítja, felülírja vagy legalábbis bizonytalan a szó szerinti jelentés kizárólagosságát illetően. A többi válaszlehetőség (társaság, barátság, szerelem, segítőkészség) mind emberi kapcsolatokkal összefüggő allegorikus jelentés. Ezek közül a „barátságot” a 4, 5 besorolások összegét tekintve a válaszadók 64,6 %-a tartja a vers értelmét leginkább megragadó címszónak. A „társaság” címszónál ez az arány 50%, a „szerelemnél” 66,7%, míg a „segítőkészségnél” 37,5 %. Az eredmények alapján a válaszadók az allegorikus jelentésképzés végeredményeként társas kapcsolatokra (pl. barátság, szerelem) vonatkoztatják az olvasottakat, illetve elsősorban az elvont jelentésszintet tartják a vers valódi értelmének. A konkrét értelem pedig ilyen módon elveszíti a konzisztens allegorikus értelem mellett a prominens státuszát. A 4. táblázat az arra a kérdésre adott szöveges válaszokat összegzi, hogy miről szól leginkább a vers. Ez a kérdés a kontrollcsoportnál nem szerepelt. A következő két feladat kérdései arra irányulnak, hogy van-e olyan érzékelhető és visszakereshető allegorikus váltás az olvasói szövegtapasztalásban, amely után rögzül a prominens allegorikus olvasat.

4. Az olvasás során mikor vetődött fel Önben, hogy a vers az előző pontban betűjellel megadott témáról szól? Tegyén egy X-et a megfelelő válasz melletti négyzetbe!

a cím olvasásakor	
6. sortól	
8. sortól	
9. sortól	
csak miután az elsőtől az utolsó sorig végigolvastam a verset	
egyáltalán nem vetődtek fel bennem ezek az értelmezések	

5. Mire utalnak a versben a következő kifejezések? Válaszoljon egy vagy két kifejezés megadásával!

„vitorla” (1. sor):	
„tavon” (2. sor):	

„egyik” (5. sor):	
„a másik” (7. sor):	
„Ez” (9. sor):	
„az” (10. sor)	

A negyedik és ötödik feladat célja, hogy feltárja, a szövegfeldolgozás mely szakaszában megy végbe a konkrét és az elvont értelmezés közötti váltás, nyomon követhető-e az allegorikus váltás az olvasói szövegtapasztalásban és köthető-e ez a váltás bizonyos nyelvi információk beérkezéséhez. Kiindulási pontként az a feltevés szolgál, hogy a 6. sortól megjelenő igék jelentésszerkezetüknél fogva indukálják a megszemélyesítést, ezáltal pedig az allegorikus váltást is.

Ennél a feladatnál a válaszadók 44%-a egyetértett abban, hogy csak a teljes versszöveg elolvasása után állapítható meg a vers valódi értelme (lásd az 5. táblázatot). A kontrollcsoportnál (8 fő) az „egyáltalán nem vetődtek fel bennem ezek az értelmezések” válaszlehetőség hiányzott. A kontrollcsoportból hárman a 6. sort, egy fő a 8. sort jelölte meg. Ketten már a cím olvasásakor, ketten pedig csak a teljes versszöveg végigolvasása után döntöttek a későbbi allegorikus olvasat mellett. 21% már a 6. sornál („ujjongani kezd.”) körvonalazódni látja a vers valódi, elvont értelmét. Érdeemes megjegyezni, hogy ettől a sortól lépnek be a szövegvilágba olyan igék, amelyeknek jelentésszerkezetében az ágensi szerepet tipikusan személyek töltik be („ujjongani”, „érzi meg”).

Az ötödik feladatban a válaszadóknak a vers elemi történéseinek résztvevőit („vitorla”; „tavon”; „egyik”; „másik”; „ez”; „az”) kellett beazonosítaniuk, ennek eredményeit a 6. táblázat tartalmazza. A megkérdezettek a vers résztvevőit túlnyomórészt az elvont értelmezéssel (társas kapcsolatok) konzisztens módon azonosították be. Az első sorban szereplő „vitorla” szót 82%, a második sorban szereplő „tavon” szót 79,5% azonosította egy olyan tartalmi elemmel, amely az elvont értelmezésbe illeszkedik, tehát a „vitorla” szót „ember, barát, társként” azonosítják, a „tavon” szót pedig leggyakrabban mint magát az „életet” nevezik meg. Az „egyik” (77,8%), „a másik” (78,3%), „ez” (81,8%) és „az” (81,8%) szavaknál szintén a prominens elvont értelmezésekbe (társaság, barátság, szerelem, segítőkészség) illeszkedő beazonosítások dominálnak. Ezek az eredmények megerősítik a harmadik feladat eredményei alapján tett megfigyelést, amely szerint a válaszadók több mint fele felülírja a konkrét értelmet és egy emberi kapcsolatokra vonatkoztatott elvont értelmezés mellett dönt, mégpedig a szövegfeldolgozás és értelmezés utolsó szakaszában (lásd a negyedik feladat eredményeit). Az eredmények alapján nem állítható biztonsággal, hogy a konkrét és az elvont értelmezés közötti váltás a lineáris szövegfeldolgozás egyetlen momentumához köthető, pl. a cselekvőképesség feltételező igék halmozódáshoz olyan mondatokban, amelyeknek az alanya élettelen tárgy. Ehelyett inkább csak arra helyes következtetnünk, hogy a tartalmi sémák által előkészített olvasói elvárások igazolhatóan előhangolják az olvasót az elvont értelmezésre. Ha pedig az olvasó a rendelkezésére bocsátott nyelvi elemekből létre tud hozni olyan konzisztens olvasatokat, amelyek kompatibilisek az általa használt tartalmi sémákkal (pl. barátság, szerelem), akkor ezek közül az elvont olvasat lesz az, amit prominens olvasatként fog megnevezni. A konkrét olvasat előhívható és levezethető marad számára, de nem válik prominens olvasattá, vagyis az átlagolvasó számára nem az lesz a vers valódi allegorikus értelme. Érdeemes megjegyezni, hogy az elvont olvasat preferálása összefügghet a versekkel kapcsolatos tartalmi sémákkal. Ahogyan az első feladat eredményeiből látható, a gyakori témák között számos

elvont fogalom szerepel (pl. bánat, barátság, boldogság). Ezek szerint a versolvasáskor aktiválódó előzetes ismeretek, tartalmi sémák az absztrahálásra is előkészítik az olvasót. A szövegfeldolgozás során beérkező nyelvi információk alapján pedig az olvasó indokoltnak tarthatja az absztrahálást (pl. egy allegorikus versszöveg olvasásakor) vagy el is vetheti azt (pl. egy tájleíró vers olvasásakor). A kiinduló feltevessel szemben az átvitt olvasat viszont csak a szöveg egészének feldolgozása után nyeri el prominens státuszát az olvasói szövegtapasztalás szerint. Vagyis az olvasói szövegtapasztalásban az allegorikus értelem megtalálása inkább nevezhető a teljes szöveg visszamenőleges allegorikus újraértelmezésének, mint allegorikus váltásnak.

Összegezve az eredményeket, a kérdőíves vizsgálat eredményei a következőket tárják fel:

1. Az általam felsorolt lehetséges allegorikus olvasatok korrelálnak a jelenkori átlagolvasó prominens olvasataival és a keretadó műfaj, a vers tartalmi sémái összefüggésbe hozhatóak az allegorikus versszöveg prominens olvasatával. Ez azt jelenti, hogy a vers tartalmi sémái közül több (pl. barátság, szerelem) aktívan részt vesz a zárt allegória lehetséges olvasatainak kialakításában. A vers tartalmi sémái kettős feladatot látnak el: egyrészt az értelemzés egy korai szakaszában előkészítik az olvasót az absztrahálásra, másrészt az elvont értelem kialakításához tartalmi támpontokat nyújtanak.
2. Az átvitt értelem csak a szövegfeldolgozás egy végső szakaszában válik dominánssá és nyeri el prominens státuszát. Az eredmények alapján az olvasói szövegtapasztalásban a szöveg inkább egy visszamenőleges allegorikus újraértelmezés és nem egy allegorikus váltás során nyeri el prominens státuszát. A konkrét és a kevésbé prominensnek és konzisztensnek ítélt olvasatok is elérhetőek és visszakereshetőek maradnak, a prominens olvasat nem írja teljes mértékben felül őket.
3. Az adott zárt allegória kognitív nyelvészeti vizsgálata során empirikusan is kimutatható az allegorikus szövegfeldolgozás és a prominens olvasat kialakításának tartalmi sémák általi meghatározottsága. A vizsgált vers zárt allegóriát tartalmazó allegorikus szövegvilágában egy irodalmi sémák által koordinált mentális ösvény bejárása zajlik. Az allegória zártsága miatt a keretadó műfaj által aktivált tartalmi sémák (pl. barátság, szerelem) kiemelt szerephez jutnak és képesek kijelölni az allegorikus jelentéstulajdonítás irányát az olvasó számára.

4 Összegzés

Dolgozatomban az allegóriaértelmezés mentális folyamatának feltárása során négy kognitív nyelvészeti fogalom, a mentális ösvény, a szövegvilág, az irodalmi sémák és a kompozicionalitás vizsgálati szempontként való alkalmazhatóságát mutattam be Conrad Ferdinand Meyer *Két vitorla* című allegorikus versének elemzése során. Ezen fogalmak vizsgálati szempontként való alkalmazásával lehetségessé válhat az allegorikus szövegvilágban integrálódó strukturált ismereteknek és konstruálási folyamatoknak a szisztematikus feltárása. Az allegorikus szövegvilág makroszintjén az irodalmi sémák (tartalmi, szöveg- és nyelvi sémák) jól megragadják azokat az előzetesen rendezett irodalmi ismereteket, amelyek iránymutatóként szolgálnak az elvont értelem kialakításakor (első és harmadik feladat eredményei). Az allegorikus szövegvilág mikroszintjén pedig a forrás-ösvény-cél séma (mint mentális ösvény) mentén konstruálja meg az olvasó a szövegvilág elemi történéseit. A kérdőíves módszer segítségével ellenőrizhetők a prominens allegorikus olvasattal, az allegorikus szövegvilág résztvevőivel és a verses allegória tartalmi sémáival kapcsolatos előfeltevések. További esettanulmányokban a mentális ösvény, a szövegvilág, az irodalmi sémák és a kompozicionalitás vizsgálati szempontokként való alkalmazásával és az ezekhez kapcsolódó empirikus vizsgálatok eredményei-

vel megalapozhatóvá válhat az allegorikus szövegvilág kognitív nyelvészeti modellje. Szintén további kutatásokat igényel annak feltárása, hogy milyen nyelvi információk alapján történik az allegóriának mint trópusnak a beazonosítása, vagyis melyek a jelenkori átlagolvasó számára szálens allegorikus jegyek. Az eredmények alapján a későbbiekben következtetéseket fogalmazhatunk meg arra vonatkozóan, hogy milyen stockwelli értelemben vett sémákra vezethető vissza az allegória mint komplex séma.

Irodalom

- Csatár Péter (2000): *A kognitív nyelvészet egysége hangjainak sokféleségében*. Doktori disszertáció. Debrecen: Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Kövecses Zoltán & Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Langacker, Ronald W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1991): *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (2008): *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
- Schwarz, Monika (2000): *Indirekte Anaphern in Texten. Studien zur domänengebundenen Kohärenz und Referenz im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer. [=Linguistische Arbeiten 413]
- Skirl, Helge (2009): *Emergenz als Phänomen der Semantik am Beispiel des Metaphernverstehens*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Stockwell, Peter (2002): *Cognitive Poetics. An Introduction*. London: Routledge.
- Szathmári, I. (szerk.) (2008): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 63-71.
- Tátrai Szilárd (2011): *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2001): *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2003): Az alakzatok kognitív nyelvészeti megalapozása. In: Szathmári István (szerk.): *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 218-227.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2010): *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vandaele, Jeroen & Brône, Geert (2009): Cognitive poetics. A critical introduction. In: Brône, Geert & Vandaele, Jeroen (eds.): *Cognitive poetics. Goals, gains and gaps*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1-29.

Függelék

1. táblázat

A VERS szóval asszociált szavak és előfordulásaik száma

Ady Endre 3	hexameter 1	napfény 1
alkotás2	Himnusz 1	naplemente 1
állat 1	honvagy 1	Négysoros 1
allegória 2	hosszú 1	nemzet 1
alliteráció 4	idő 1	nő 1
anapestusz 1	időmértékes verselés 1	nyár 1
anyanyelv 1	időszak 1	nyelv 1
ars poetica 1	írás 2	nyelvtan 1
Bájló 1	írásjel 1	nyugalom 1
bánat 2	író 5	papír 2
barátság 1	irodalom 9	patak 1
betű 1	jambus 2	Petőfi Sándor 4
bogár 1	jövő 1	por 1
boldogság 2	katona 1	puszta 1
bolha 1	képek 3	rab 1
büntetés 1	képvers 1	Radnóti 1
cím 4	kert 2	rím(ek) 25
család 1	kifejezés 1	ritmus 3
csend 2	kifejezőeszköz 1	romantikus 1
dal 1	kín 1	rövid 1
dallam 1	könnyedség 1	skandalás 1
düh 1	kő 2	segítségkérés 1
égbolt 1	Kölcsey 1	sor(ok) 9
együttérzés 1	költemény 1	spondeus 1
elemzés 1	költészet 3	strófa 1
élet 2	költő 19	szabadság 2
elkeseredettség 1	költői képek 1	szavalás 1
epika 1	könyv 1	szenvedély 2
erdő 1	kötet 3	szenvedés 1
érettségi 1	kutya 2	szerelmes versek 1
értelem 1	lámpa 1	szépség 3
érzés/ érzelem/ érzelmek 8	lant 1	szerelem 14
este 1	lélek 1	szeretet 1
évszám 1	líra 2	szerkezet 1
fa 1	macska 1	szimbólum 1
fakultáció 1	madár/ madarak 2	szintézis 1
fájdalom 1	magány 2	szó 1
férfi 1	magyar 1	szóképek 1
fogság 1	megszemélyesítés 2	szókincs 1
forma 1	memoriter 1	szomorú(ság) 2
föld 1	menedék 1	szonett 2
gimnázium 1	menekülés 1	szótagszám/ szótagok 3
gondolkodás 1	metafora/metaforák 6	szöveg 3
gyertya 1	mező 1	táj 3
halál 1	mondanivaló 2	tananyag 1
harc 1	móttó 1	tanár 1
hatás 1	múlt 2	tanulás 2
ház 1	művészet 5	tartalom 1
haza 5	nap 1	tavaszi 1

Molnár Mária: Az allegóriaértelmezés mentális ösvénye
Argumentum 14 (2018), 54-78
Debreceni Egyetemi Kiadó

tempó 1	utca 2	versszak(ok) 4
természet 3	vágyakozás 1	verstan 1
tető 1	vágy(ódás) 2	vidám 1
tikkadt 1	vár 1	virág 4
tinta 1	verselemzés 1	zene 1
tó 1	verselés 1	zeneiség 1
toll 2	versláb 5	
trocheus 2	verssor 2	

2. táblázat

Lexikális és műfaji ismeretek			Az irodalomoktatás intézményi kerete (az iskola)	Az olvasóra gyakorolt hatás
Forma, szerkezet nyelvezet	Gyakori témák, tartalmi motívumok (előfordulásaik száma)	Nevek, címek, irodalmi terminusok		
anyanyelv betű cím dallam forma hosszú írás írásjel képvers kifejezés kifejezőeszköz magyar nyelv nyelvtan rövid rím rím(ek) ritmus sor(ok) strófa szerkezet szó szókincs szótagszám/ szótagok szöveg versszak(ok) zeneiség	bánat 2 barátság 1 boldogság 2 büntetés 1 család 1 csend 2 düh 1 együttérzés 1 élet 2 elkeseredettség 1 érzés/ érzelem/ érzelmek 8 fájdalom 1 férfi 1 halál 1 harc 1 haza 5 honvág 1 idő 1 jövő 1 kert 2 kín 1 lélek 1 magány 2 menedék 1 menekülés 1 múlt 2 nemzet 1 nő 1 nyugalom 1 segítségkérés 1 szabadság 2 szenvedély 2 szenvedés 1 szépség 3 szerelem 14 szeretet 1	Ady Endre alkotás allegória alliteráció anapesztusz ars poetica Bájoló dal epika évszám hexameter Himnusz időmértékes verselés időszak írás író irodalom jambus képek képvers Kölcsey költemény költészet költő költői képek líra megszemélyesítés metafora/metaforák mondanivaló mottó művészet Négysoros Petőfi Sándor Radnóti rím(ek) romantikus skandálás	elemzés érettségi fakultáció gimnázium gondolkodás írás irodalom könyv kötet magyar szaválás tananyag tanár tanulás verselemzés	bánat boldogság együttérzés értelem (?) gondolkodás hatás könnyedség nyugalom romantikus (?) vidám (?)

Molnár Mária: Az allegóriaértelmezés mentális ösvénye
 Argumentum 14 (2018), 54-78
 Debreceni Egyetemi Kiadó

	szomorúság 2 tavasz 1 természet 3 vágy(ódás) 2 vágyakozás 1	spondeus szerelmes versek szimbólum szintézis szóképek szonett szótagszám/ szótagok tartalom tempó trocheus verselés versláb verssor versszak(ok) zene zeneiség verstan		
Egyéb motívumok				
	állat bogár bolha égbolt erdő fa fogság föld időszak kutya macska madár/ madarak memoriter gyertya ház katona kő lámpa lant mező nap napfény		naplemente nyár papír patak por puszta rab táj tető tikkadt tinta tó toll utca vár virág este	

3. táblázat

A. a hajózás	
1: 7	
2: 16	33%
3: 8	
4: 8	
5: 9	
B. a tavasz	
1: 24	50%
2: 9	
3: 8	

4: 4	
5: 3	
C. a barátság	
1: 4	
2: 5	
3: 7	
4: 19	40%
5: 12	
D. a társaság	
1: 4	
2: 9	
3: 11	
4: 20	42%
5: 4	
E. a szerelem	
1: 9	
2: 3	
3: 4	
4: 14	
5: 18	37,5%
F. a segítőkészség	
1: 10	
2: 14	29%
3: 6	
4: 9	
5: 9	

4. táblázat

Erről a témáról szól leginkább:	
1.	barátság, kapcsolatok
2.	társak
3.	társas élet, D
4.	a szerelem
5.	szeretet
6.	szerelem E
7.	szerelem
8.	-
9.	barátság
10.	-
11.	-
12.	-
13.	a hajózás

Molnár Mária: Az allegóriaértelmezés mentális ösvénye
Argumentum 14 (2018), 54-78
Debreceni Egyetemi Kiadó

14.	szerelem
15.	egymásra hatás
16.	Két vitorlás hajót fúj a szél egy tavon. Mindkettőt hasonló hatások érik, ez szimbolizálhatja két egyén összetartását is a különféle körülmények között.
17.	C (a barátság)
18.	szerelem, egymásra találás
19.	szerelem
20.	szerelem
21.	a segítőkészség
22.	E (a szerelem)
23.	szerelem
24.	hajózás
25.	a barátság
26.	-
27.	-
28.	barátság, emberi kapcsolatok (C)
29.	hajózás
30.	szerelem
31.	a barátság
32.	F (a segítőkészség)
33.	E (a szerelem)
34.	barátság
35.	-
36.	szerelem, barátság
37.	barátság, C
38.	szerelem, E

5. táblázat

a cím olvasásakor	7	15%
6. sortól	10	21%
8. sortól	5	10%
9. sortól	3	6%
csak miután az elsőtől az utolsó sorig végigolvastam a verset	21	44%
egyáltalán nem vetődtek fel bennem ezek az értelmezések (a kontrollcsoportnál ez a válaszlehetőség nem szerepel)	2	4%

6. táblázat

<p>„vitorla” (1. sor):</p> <p>45-ből elvont értelemmel konzisztens: 37 (82 %)</p> <p>konkrét értelemmel konzisztens: 5</p> <p>mindkét értelmet párhuzamosan fenntartó: 3</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. a hajóra (2 emberre) 2. ember 3. az érzés kifejezőeszköze 4. haladás 5. szerelmes pár 6. ember, lélek 7. a hajó egy része/ vagy az ember megfelelője 8. szerelmespár 9. ember 10. vitorla 11. <u>üresen maradt</u> 12. szerelmespár 13. élet 14. társ 15. ember 16. ember 17. egyik szerelmi partner 18. vitorla 19. barát 20. hajó, mint eszköz 21. vitorla 22. barát 23. ember 24. ember 25. szárny 26. szív 27. ember 28. ember 29. ember 30. egy szerelmes pár 31. ember (1 pár – férfi + nő) 32. szerelmes ember 33. ember
---	--

	<p>34. hajózási segédeszköz 35. 2 személy/ 2 szerelmes 36. vitorla, társak 37. nő és férfi 38. barátok 39. barát, társ 40. személyre 41. ember 42. egy személy 43. ember 44. <u>üresen maradt</u> 45. személy 46. <u>üresen maradt</u> 47. ember 48. társak</p>
<p>„tavon” (2. sor):</p> <p>44-ből</p> <p>elvont értelemmel konzisztens: 35 (79,5 %)</p> <p>konkrét értelemmel konzisztens: 7</p> <p>mindkét értelmet párhuzamosan fenntartó: 2</p>	<p>1. a vízfelületre (az életre) 2. élet 3. az életben 4. élet 5. életben 6. élet 7. a hely, ahol vannak/ az élet maga/ a kapcsolat 8. élet 9. élet 10. víz 11. <u>üresen maradt</u> 12. <u>üresen maradt</u> 13. élettér 14. élet, mindennapok 15. élet 16. élet 17. élet 18. tó 19. az élet útvesztőjében 20. tenger, használatban 21. tó 22. az életben 23. élet 24. élet 25. élet 26. élet 27. térben 28. élet 29. élet 30. élet 31. világban 32. élet 33. világ, élet 34. vízfelület, helyszín</p>

	<p>35. valamilyen tér 36. egy tóra 37. élet 38. az élet 39. a világban 40. lélekben 41. élet 42. életút 43. élet 44. <u>üresen maradt</u> 45. helyszín 46. <u>üresen maradt</u> 47. élet 48. élet</p>
<p>„egyik” (5. sor):</p> <p>45-ből elvont értelemmel konzisztens: 35 (77,8 %)</p> <p>konkrét értelemmel konzisztens: 6</p> <p>mindkét értelmet párhuzamosan fenntartó: 4</p>	<p>1. az egyik hajóra (egyik fél) 2. az egyik személy 3. egy ember 4. nő 5. férfi/ nő 6. egyik fél, társ 7. az egyik vitorla/ vagy az egyik ember 8. férfi 9. egyik ember 10. a két hajó közül az egyik 11. <u>üresen maradt</u> 12. férfi 13. barát 14. vitorla = társ 15. az egyik ember 16. az egyik ember/ barát 17. egyik szerelmi partner 18. egyik vitorla 19. ez egyik barát 20. az egyik vitorla 21. az egyik vitorla 22. az egyik barát 23. egyik vitorla 24. az egyik embertárs 25. az egyik ember a kettőből 26. férfi 27. egyik személy 28. egyik fele a párnak 29. férfi 30. a pár egyik tagja 31. az egyik ember 32. nő 33. valamelyikük 34. az egyik hajó 35. egyik személy</p>

	<p>36. egyik 37. nő 38. a két barát egyike 39. egyik fél a barátságban 40. egyik félre 41. egy pár egyik tagja 42. a baráti társaság egyik fele 43. a vitorlára (az egyik ember) 44. <u>üresen maradt</u> 45. egyik fél 46. <u>üresen maradt</u> 47. egyik fél 48. az egyik fél</p>
<p>„a másik” (7. sor):</p> <p>46-ból:</p> <p>elvont értelemmel konzisztens: 36 (78,3 %)</p> <p>konkrét értelemmel konzisztens: 7</p> <p>mindkét értelmet párhuzamosan fenntartó: 3</p>	<p>1. a másik hajóra (másik fél) 2. a másik személy 3. az első ember társa 4. férfi 5. férfi/ nő 6. a kapcsolatban a másik társ 7. a másik vitorla/ vagy a másik ember 8. nő 9. másik ember 10. a másik hajó 11. <u>üresen maradt</u> 12. nő 13. másik barát (személy) 14. másik vitorla = társ 15. a másik ember 16. másik ember 17. másik partner 18. másik vitorla 19. a másik barát 20. a másik vitorla 21. másik vitorla 22. a másik barát 23. másik vitorla 24. a másik embertárs 25. a másik ember, társ 26. nő 27. másik személy 28. másik fele a párnak 29. nő 30. másik tagja 31. a másik ember 32. férfi 33. társa, barátja 34. a másik hajó 35. másik személy 36. másik</p>

	<p>37. férfi 38. a társ 39. a másik fél 40. a másik félre 41. a pár másik tagja 42. a baráti társaság másik fele 43. társa 44. vitorla 45. másik fél 46. <u>üresen maradt</u> 47. másik fél 48. a másik fél</p>
--	---